

sülése rendszerint független a hős jellemétől. Oedipus tragédiája csupán azt bizonyítja, hogy az ember fölött maradéktalanul uralkodik a végzet, és ez akarata ellenére beteljesedik rajta. Az Antigone mutat előre a drámairodalom későbbi fejlődése felé, ahol Antigone, a tragikus hős a természetes érzelmek szabadsága nevében veszi fel a harcot a zsarnokság ellen és ebben a harcban erkölcsileg felmagasztosulva bár, de elbukik. Antigone sorsa nem töle függetlenül teljesedik be, hanem magasabb erkölcsiségénél fogva szemben áll a zsarnoksággal, de egyedül elbukik az egész társadalommal szemben.

Az antik fátumtragédiák hagyományait nagy jelentőségű, új lélektani motívummal gazdagítja Shakespeare. Nála is állandóan visszatér az a motívum, hogy a hős elbukik az egész társadalmi rend ellen vívott magányos harcában, de a Shakespeare-tragédiákban rendszerint maga a hős is okozója tragikumának azáltal, hogy harcát nem elég következetesen, nem igazának feltétlen tudatában vívja. A tragédiák ezen fajtájának legklasszikusabb remeke a Hamlet. A Hamlet és a Bánk Bán között magától kínálkozik a párhuzam. Hamlet bosszút akar állni atyjáért, aki a feudális teljes erkölcsi anarchiájának lett az áldozata, és az őt körülvevő társadalmi rend züllöttségét egy magasabb erkölcsi eszmény álláspontjáról bírálja. Érti, hogy »kizököknt az idő«, de nem minden fenntartás nélkül vállalja a »kizököknt idő helyretolásának« feladatát. Bánk pedig tudja, hogy »énrám tevő le a szegény paraszt elfáradt csontjait«, de csak rettenetes lelkitusa után vállalja azt, hogy harc árán is érvényt szerez a »szegény paraszt« igazának. A hőros Bánk és a »galambepéjú« Hamlet tehát állandóan saját korlátaikkal küzdve látnak hozzá a »kizököknt idő« helyretolásához. A Bánk Bánban egy titán vergődik saját királyhű fel fogása és a nép igazsága között, Shakespeare remekében pedig egy filozófus tépelődik bosszúja jogossága fölött. Egyik sem készül következetesen a bosszúra, Bánk engedelmesen kifelé indul, amikor a királynő kiküldi, és csak indulata csúcspontján használja a királynő által felragadott fegyvert, Hamlet

pedig, amikor saját bukása elkerülésével számolhatna le a királlyal, azzal áztatja magát, hogy az imádkozó király a mennybe menne és így bosszúja eredménytelen maradna. Végül is nem saját maga ránt kardot, hanem a király újabb fondorlata adja a kezébe azt. Bánk és Hamlet tragikus bukásának az oka tehát részben azonos, ugyanis mind Hamlet, mind Bánk tragikumát részben az okozza, hogy ingadoznak harcuk következetes véghezvitelében.

Bánk tragikumának lelki gyökere és Hamlet tragikumáé tehát a hősök különböző egyénisége ellenére nagyjából azonos. Bánk tragikumának a másik gyökere társadalmi, amelyben harca az egész társadalom ellen lelki okoktól függetlenül elbukik.

A társadalommal szembenálló és szükség-szerűen elbukó hős alakja nem ismeretlen a shakespearei tragédiák világában. A Julius Caesar Brutus lényegében hasonló okok miatt bukik el. Brutus egy percig sem kételkedik tette jogosságában, Caesar szelleme, aki Brutus sátrában könyörtelenül Philippi mezejé felé mutat, nem Brutus lelkiismeretfurdalásának mélyéből lép elő, hanem egyszerűen a szükségszerű bukás beteljesülésének közlekedtét jelzi. Brutus azért bukik el, mert tömegbázis nélkül száll szembe az egész társadalmi renddel és ezért saját erkölcsi nagysága és igazsága ellenére buknia kell, ugyanúgy mint Bánknak.

Bánk tragikumáé tehát összetett. Bukása társadalmi és lelki okokból tevődik össze, Hamlet és Brutus tragikumával is rokon és mindkettőt egyesíti magában. Tragikumáé objektív társadalmi okokból és saját osztálykorlátaiból származó lelki vívódásából következik.

Ennek a két szempontnak az egyeztetése talán még teljesebbé tette volna Molnár Miklós kitűnő tanulmányát. A megoldatlan Katona-kérdés maradéktalan bemutatása, az egész összetett probléma feltárása nem rontotta volna le a könyv hatását, hanem talán még fokozottabb igényességre készítette volna az olvasót.

Poszler György

ILLYÉS GYULA : FÁKLYALÁNG

Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1953

Több, mint másfél év telt el a Fáklyaláng, felszabadulás utáni drámairodalmunk legjelentősebb alkotásának bemutatója óta. A budapestit követő debreceni és szegedi bemutatók egy-egy állomását jelzik annak a sikersorozatnak, melynek során a dráma meghódította az országot. Az előadásról-elő-

adásra – különösen a második felvonás végén — felviharzó orkán-szerű taps híven kifejezi, hogy az írónak sikerült nemzeti multunk óriásának, Kossuthnak alakját úgy megformálnia, hogy titáni harca és lángoló hazaszeretete lelkesítő példaként álljon előttünk. Különösen jellemző fokmérője ennek a siker-

nek az a lelkesedés, amely az ifjúság körében tapasztalható.

A műről megjelent bírálatok és tanulmányok azonban nem tükrözik ezt a lelkesedést. Különösen áll ez Gimes Miklósnak a Szabad Népben megjelent bírálatára, de a hibáknak túlságos hangsúlyozását és az erényeknek bizonyos tartózkodással való tárgyalását más cikkekben is megfigyelhetjük.

*

Legnagyobb élő költőnk több művét ma már méltán soroljuk a magyar irodalom klasszikus alkotásai közé. A magyar paraszt Horthy-korszak alatti nyomortűségeit és vágyait tükröző költeményei mellett »A puszták népe« megrendítő erejű vádiratára és a Petőfi-monográfiára vonatkozik ez elsősorban. Az igazi drámai remek mostanáig váratott magára. Az »Ozora« példa már előhírnöke ennek, de az itt még nagyon is előtérben lévő lírikusnak át kell engednie az elsőbbséget a drámaírónak, aki robbanásig feszülő, éles konfliktust teremtve megalkotja a Fáklyalángot.

Ilyés Gyula művészetének egyik alapvető sajátossága az az állandó és szorgos fejlesztése egy-egy témának, melyet a Fáklyaláng születésének vizsgálata során is megfigyelhetünk. Tekintsük át röviden azokat a műveket, melyek ennek a fejlődési folyamatnak szempontjából fontosak.

A Két férfi című filmregény egy rövid jelenet Kossuth és Görgey aradi párharcát villantja fel. A hely és a dialógus szereplői ugyanazok, mint később a Fáklyalángban, itt azonban Görgey főlénye szinte teljes még. Inkább szemvillanások és heves mozdulatok érzékeltetik a fojtott, izzó léghő, az életrehalálra menő harcot.

A Fáklyaláng egyfelvonásos elődjében, a Tűz, víz című rádiódramában rövidebb, tömörebb expozíció készíti elő az összecsapást, s ez előnyére válik a műnek. A minisztertanács leírásában az író még túlságosan ragaszkodik a történelmi tények részletekben menő pontosságához. A dráma magvát alkotó Kossuth–Görgey párharc nagyrészt már kialakult, azonban mivel itt még Csányi szavai vezetik vissza a kormányzót a helyes útra, — a megoldás felemás, ellentmondásos. A mártírhálált vállaló közlekedési miniszter alakja Kossuth fölé emelkedik. A nép szerepét csak epizódszerűen ábrázolja az író. Józsa a háttérbe szorul. A későbbi utójátéknak még nyoma sincs.

A szabadságharc egyik epizódját feldolgozó »Ozora« szintén 1952-ben került bemutatásra. Az ozorai parasztság hősi ellenállásának megelevenítése megmutatja, hogyan tágul ki a paraszti tömegek földszeretete a haza szeretetévé, feltárja azt a mély szakadékot, amely a nép és a szabad-

ságharc vezetőinek megalkuvó szárnya között tátong. Ebből az ellentétből fakad a dráma alapvető konfliktusa, melyet a nemesi vezetésben megmutatkozó ellentétek összeütöztetése mélyít el. E két szorosan összefüggő és egymást indokoló ellentét közül az elsőnek előtérbe állításával az író nem tud elég éles és világos konfliktust teremteni. A Fáklyalángban megfordul a helyzet. Előtérbe kerül és a Kossuth–Görgey párharcban végsőkig kiéleződik a nemesség két tábora közötti ellentét. Ennek a küzdelemnek a középpontba állításával az író verbő drámai konfliktust teremt, melyet elmélyít annak a távolságnak a megmutatásával, mely a megalkuvó nemességet a néptől elválasztja.

A felsorolt műveknek e rövid áttekintése is bizonyítja, hogy a Fáklyalángot mint egy fejlődési folyamatnak a csúcását kell vizsgálnunk, csak így értékelhetjük eszmei mondani-valóját, tanulságát és művészi értékeit.

*

A szabadságharc emlékirat-irodalmának átvizsgálása az író egy másik erényét tárja fel előttünk: a szorgos forráskutatást. Anélkül, hogy itt részletesebb összevetésre vállalkozhatnánk, jellemzőül három fontos forrásmunkára hívjuk fel a figyelmet.

Kossuth emigrációs írásainak, különösen öregkori beszédeinek hatása elsősorban az utójátékkal kapcsolatban mutatható ki. Az aradi végnapokkal Kossuth csak műveinek második kötetében foglalkozik, ahol azokat a lehetőségeket írja le, melyek a szabadságharc továbbfolytatásával kapcsolatban foglalkoztatták. Ezeket a terveket mondja el a Fáklyalángban Kossuth Görgeynek, amikor a további harcra akarja megnyerni.

Kossuth »viddini levelé«-nek hatása különösen a kormányzónak Görgeyről alkotott véleményével kapcsolatban érdemel figyelmet.

Görgey »Életem és működésem Magyarországon az 1848 és 1849-es években« címmel kiadott emlékiratai részletesen tartalmazzák azokat az eseményeket, melyek a Fáklyaláng első és második felvonásában lejátszódnak. Görgeynek nem kell túlságosan erőlködni annak bizonyításával, hogy sohasem rokonszenvezett a Kossuth vezette forradalmárokkal, mindig híven kitartott az »alkotmányosság« keretein belül, s nem rajta múlt, hogy előbb is el nem árulta a szabadságharcot. Ez a mű azonkívül, hogy számos tárgyi adatot szolgáltatott az írónak, sokban segítette őt az áruló Görgey jellemrajzának megalkotásában is. Jellemzőül csak azt a részletet idézzük röviden a könyv 38. fejezetéből, ahol Görgey megmagyarázza, hogy miért igyekezett Kossuthot az öngyilkosságtól visszatartani.

»En komolyan igyekeztem őt rávenni, hogy ezt ne tegye; ő még külföldön is

— mondám — hasznára lehet nemzetének. Az öngyilkosság helyett sürgetve azt tanácsoltam neki: meneküljön. Sőt életének megmentését a hazafias kötelesség színében igyekeztem előtte feltüntetni és az is volt valóban — csak, hogy milyen értelemben volt az énszerintem: erről nem látszott Kossuth sejtélemmel bírni. Szerintem hazafias kötelessége volt Kossuthnak, hogy amire 1849. április 14-ikén tanította a nemzetet, azt a hamis tanát vonja vissza ... Tartottam tőle, hogy a nemzet aligha fogna ellenállhatni a kísértésnek, hogy Kossuth halálát — még az önkezelőtől való is — ama tanának megpecsételéseként tekintse, mely tantól pedig a nemzetnek okvetlenül el kell fordulnia, ha nem akar azoknak a sorára jutni, akiknek a törekvése oly czél felé irányul, mely elérhetetlen.

Mélyen jellemző az a tömör megfogalmazás, melyben ezek a szavak a dráma során visszateknek.

Aki átnézi a forrásanyagot, az előtt még teljesebben bontakozik ki annak a művészi alkotókészségnek ereje, mellyel a Fáklyaláng írója életet lehel a holt anyagba, remekművet alkotva abból.

A Fáklyaláng szerkezete még sokban a lírikus Illyésre vall. Két, helyben, időben és cselekményben egységes felvonást egy utójátéknak nevezett harmadik követ, melyben ez az egység minden tekintetben felbomlik. A drámaíró ereje csak két felvonásra futja, az alapvető konfliktus megoldása után következő utójáték inkább olyan, mint egy zsánerkép színpadi meglevenítése.

Illyés a szabadságért küzdő nemzetet, Kossuth hősi helytállását az aradi végnapokban mutatja meg. Gimes Miklós szerint ez a témaválasztás magában rejtja a pesszimizmus veszélyét. A Fáklyalángban sehol sem látunk lehangelőt. A hazáért végsőig kitartó harcra, a hibák állandó gyomlálására buzdít bennünket Kossuth példamutatása. Hatalmas felkiáltójelet, a jelennek szóló vészjeles üzenetet kell látnunk a drámában: az aradi katasztrófához hasonló helyzethez vezet minden olyan szabadságharc, amely elfeledkezik arról, hogy a vezetők sorából kíméletlenül kirostálja a megalkuvókat és árulókat, amely elfeledkezik a legfőbb erőről, a nép erejéről, a legfőbb szövetségéről: a nép szövetségéről. Kossuth erényeiből és hibáiból egyaránt tanulhatunk. Nem hiába adta Illyés a drámának először a »Kossuth próbája« címet, a Fáklyaláng valóban elsősorban ennek a próbának a története. Ebben a végsőig kiélezett helyzetben látjuk meg legvilágosabban a szabadságharc fény- és árnyoldalait. Kossuth harcának előtérbe állításával Illyés ábrázolni tudja az egész nemzet harcát, hiszen a kor-mányzó volt az, aki köznemesi származása

ellenére a legközelebb tudott jutni a néphez, »aki alkalmas volt arra, hogy közvetítő legyen a polgári átalakulást nemesi módra és a polgári forradalmat népi, plebejus módra végrehajtani akaró két tábor között.« (Révai József). A témaválasztás ellenére az írónak a bukásban sikerült érzékeltetnie a forradalom ügyének győzelmét, a harcban elért eredményeknek továbbélését, hiszen a küzdelem Világosnál nem ért véget Kossuth élete végéig harcolt, tovább élt a Józsa-kövekben s a reményt, a bizakodást, az optimizmust jelentette számukra. A Szemere-kormány utolsó, 1849. augusztus 10-i tanácskozása vezeti be a drámát. Görgey fővezérré való kinevezésének kérdése van a napi-renden. Két új nyílik a kormány számára: vagy Görgey vagy a nép mellé állni. Egyiket sem tudják választani, zavarukat, tanács-talanságukat Józsa közhuzsárral való szembeállításukkal igen jellemzően juttatják kifejezésre:

Józsa: ... az kellett volna. Hogy a szegénységnek is legyen szava.

Batthyányi: »Legyen« ?!

(Józsa hallgat.)

Vukovics: (Józsa további hallgatására, egy kis indulattal a miniszterek felé.)

A kormány minden gondja a nép volt!

Batthyányi: (a miniszterekhez). Fel-szabadítottuk, testvérként közénk vettük a jobbagyokat, az alkotmány padjaiba.

Józsa: (némi szünet után.) Az urak közt itt hány a jobbágy? (kínos összepil-lantás, zavar. Józsa vár egy kicsit, kimegy.)

Batthyányi: Hát ... tiz napja ez még elképzelhetetlen lett volna!

Vukovics: Hallatlan! Ez a kihívó hang!

Aulich: Pedig ez terjed táborszerte újra.

Vukovics: S nincs, aki gátját vetné idejében?

Aulich: De igen! S népszerűsége árán is.

Vukovics: Minél több erőt a kezébe annak. Az a mi emberünk!

Batthyányi: Okosan! Ki az?

Aulich: Görgey.

Vukovics: Azt nem! De ezt sem! Micsoda zavar!

Végül a fővezéri kinevezés ügyében a döntést Kossuthra bízzák. Rá vár a feladat, hogy megküzdjön az árulóval, de ő sem lát még tisztán, hiszen reménykedik abban, hogy meg tudja nyerni Görgey forradalmi terveinek. Reménykedését fokozzák az időközben Temesvárnál folyó döntő jelentőségű csatából érkező kedvező hírek.

A dráma gerincét alkotó Kossuth—Görgey párharc a dialógusművészet remeke. Ezt az izzó hangulatú, feszült atmoszférájú élet-halálharcot a temesvári csatából érkező hírek

bontják szakaszokra. Tudjuk, hogy a tényleges hatalom már Görgey kezében van és mégis Kossuthot érezzük erősebbnek, mert az ő oldalán van az igazság. Mindjobban fölénybe kerül, ahogy a multtról a jelen és jövő megoldásra váró feladataira fordítja a figyelmet. Törhetetlen optimizmusa, lendületes érvelése és az a taktikája, hogy Görgey hiúságára igyekszik hatni, már-már eredményre vezet: a tábornok hajlandónak látszik tovább harcolni. A temesvári csatavesztés híre azonban véget vet minden Görgeyvel kapcsolatos illúzióknak. Kossuth felejthetetlen buzdító szavai még ebben a helyzetben is reményt sugároznak, még mindig nem tudja megérteni, hogy Görgey sohasem lehet képes az ő forradalmi terveit megérteni.

Kossuth: Kivágjuk magunkat és — hány példát tud rá a történelem — harcolva és hódítva erősödünk.

Görgey: Sarkunkban az ellenséggel?

Kossuth: S előttünk az idővel! Minden perc hozhat megoldást — nekünk csak jót hozhat. A császár és a cár szövetsége ingatag. Seregeikben kolera dúl. Rögjön itt az ősz, idegenben éri őket a tél. Van értesülés, hogy a cár télre nem hagyja itt csapatait. Mi meg — föl Komáromba. . . Ideoda cikázva saját földünkön húzzuk ki a zord időt, fölkészülve egy második, az ideinél még gyönyörűbb tavaszi hadjáratra. Görgey azonban hajthatatlan, a fegyverletét elhatározott szándéka. Előbb azonban kiutat akar biztosítani az öngyilkosságra készülő Kossuthnak a vár körül mind jobban összezáródó gyűrűből. »Nem leszel mártír, — kiáltja tehetetlen dühvel — nem csábítod még halottaidban is az emberek millióit szakadékba, várókba ezeréves szent fallak ellen, melyek nagyon is jó, hogy bevehetetlenül állnak.« Ezek a szavak kijózanítják Kossuthot. Megérti, hogy árulóval van dolga, akit kicsinyes hiúság, karrierizmus vezet. »Törpe« — ebben az egy szóban összegeződik tragikus felismerése, mely nagyon is későn született meg. »Éltem megtestesült védeése« — kiáltja. »Eredj, nehogy te légy szememben az utolsó emlékkép, amit magammal viszek erről a földről.« A megpróbáltatásokkal teli nehéz úton Kossuth elérkezett a sorsdöntő válaszúthoz. A szabadságharc sorsának irányítása már nincs az ő kezében, úgy érzi, hogy már nem tehet a nemzetért semmit. A nép azonban nem feledkezett meg róla. Elküldi hozzá követét, aki megmutatja, hogy az öngyilkosságon kívül egy másik út is van. »Amíg Kossuth megvan, nem lehet baj. Csak Kossuth legyen meg örökké!« — így szól a nép üzenete. Józsa szavai felrázzák az öngyilkosságra készültöt. »Rád vár a feladat, mondja magát buzdítva —, hogy megindítsd az új harcot, hogy ne engedd kiveszni a magyar nép hitét, győzniakarását.« Újra a szabadságharc

lánglelkű vezérért látjuk magunk előtt: »Kiallok Európa népei elé és odakiáltom nekik: amikor már mindenki feladta, mi utolsóul még vívtuk a nagy harcot, szenvedve, vérezve, pusztulva értetek is, akik egykor majd megnyeritek...«

Az utójáték Kossuth és Józsa 40 évvel későbbi, turini találkozását eleveníti meg. A magyar nép üzenetével és jökvánásaival beállító Józsa »kipróbálja« Kossuthot, hogy olyan-e még, mint 49-ben volt. A két öreg nem ismeri fel egymást és ez teremti meg az utójáték felejthetetlen szépségét, lírai hangulatát. A dráma egyik alapvető eszmei mondanivalója mélyül el itt: csak a nép erejére támaszkodva lehetett volna győzelemre vinni a szabadságharcot. A nép hite és bizalma adta az erőt Kossuthnak az emigrációs élet megpróbáltatásait végigharcolni. »Te tartottál élethen — mondja Kossuth Józsnak. Ó az! Akire minden érkező kopogtatására vártam. Eljött Magyarország.«

Kossuth élettörténete a haza felvirágoztatásáért és szabadságáért folytatott szakadatlan küzdelmeknek története. És nemcsak a haza, a haladás külső és belső ellenségeivel kellett megküzdenie, hanem folytonos harcban állt önmagával is. Harcolt azon erők ellen, melyek őt visszatartották attól, hogy izig-vérig népi forradalmár legyen. Mutatja ezt a harcot az az állandó radikálizálódás, mindjobban balfelé fordulás, mely benne a nemzet helyzetének súlyosbodásával párhuzamosan végbemegy. Ilyés legfőbb írói érdeme, hogy drámájában süríteni tudja ennek a harcnak a történetét.

A Fákylaláng Kossuth portréjának megformálása Ilyés mindeddig egyik legnagyobb alkotása. A dráma Kossuthjában egyesíteni tudja a történelem és a néphagyomány hőseit. Ez nemcsak a sokoldalú ábrázolásnak, hanem annak is következménye, hogy az író emberi közelségbe tudja hozni nemzeti múltunk óriását. Sötér István leszűkíti az értékelést, amikor azt állítja, hogy »Ilyés azt a Kossuthot mutatja meg, aki a nép szívében él.« Ez azt jelentené, hogy az író Józsa szemszögéből ábrázolja Kossuthot. Nem így van, hiszen Józsa nem látja meg Kossuth hibáit. Fel tudja mérni azt a távolságot, mely a népet a megalkuvó kormánytól (illetve egyes tagjaitól) elválasztja, de »Kossuth apánk« gyöngéit nem látja. Az ő számára, akár csak a nép számára Kossuth több, mint történelmi hős, legendás alakja szimbólum, a szabadság szimbóluma. Ha az író a nép szemléletét érvényesítené, elfogadhatnók azt a szintén felmerült megállapítást is, hogy az író lényegében korlátok nélkül ábrázolja Kossuthot, kritikátlan dicséretében mértéken felül túloz. A dráma nem egy helyén megmutatkoznak Kossuth korlátjai. Kossuth már nem képes összefogni mindjobban szertehulló kormányát, és még

mindig bízik abban a Görgeyben, akiben eddig is számtalanszor csalódott. Amikor az igazi Görgey felismerésével életének legnagyobb tévedését ismeri el, nyilvánvaló, hogy ez nemcsak a tábornokra vonatkozik. Végül lehetetlenül kritikátlannak nevezni azt az ábrázolást, amely éppen Kossuth öngyilkossági kísérletét viszi színpadra. (Horváth Mihály szerint Kossuth sohasem ismerte el, hogy öngyilkossági szándéka lett volna.)

Az író el tudja érni, hogy közönségét magával ragadja Kossuth harca. Reménykedünk, hogy sikerül még megmentenie a szabadságharc ügyét, pedig bármelyik történelemtény elárulja, hogy már csak három nap választ el a világsi katasztrófától. És a megoldás érzeti: a harc nem ért véget, felvirrad a szabadság hajnala még.

Kossuth szuggesztív egyénisége, világos és egyenes gondolkodásmódja, mely olyan nagy hatással van környezetére, a nézőteret is magával ragadja. Körülveszik őt a magánember mindennapi gondjai is. Meg kell küzdenie feleségének terhes aggodalmaskodásával, és erőt kell vennie olmos fáradságán. Gondja van mindenkire. Jósátt részletesen kikérdezi a csongrádi nép sorsáról, és tudatában van annak, hogy a nehéz helyzetben példamutatóan kell állnia a nemzet előtt.

»Egy éven át, ahol megjelentünk, dobogóra vezettettünk; fülhangzott a Himnusz s mi magasra tartott fővel fogadtuk a nép süvegemelését. Arra volt ez előleg, hogy magasra tartott fővel álljunk a nemzet képében, ha kell a halál előtt is.«

Kossuth valójában sohasem jutott el a nép jelentőségének olyan felismeréséhez, melyhez a drámában eljut s ez — mint több bíráló is megállapítja — az írói ábrázolás fogyatékosága. Vajjon az lenne az író feladata, hogy pontosan regisztrálja a történelmi eseményeket és tanulmányhoz illő hűséggel írja le hőseinek jellemét? Nem, ezt senki sem állíthatja. Azt a Kossuthot, akinek nevét évtizedeken keresztül írta a szabadság zászlójára népünk, aki oly közel tudott jutni a nép szívéhez, azt joga van az írónak így ábrázolni. És az író nagyon is sokoldalúan készíti elő azt a jelenetet, melyben Kossuth rátalál a népre. A kormány és közte is éppen ebben a kérdésben vallott különböző nézetek emelnek válaszfalat. Jósáttól meríti az erőt a Görgeyvel vívott párharc legválságosabb szakaszában, és egész természetesnek találjuk, hogy a közhuszár törhetetlen hite és bizalma téríti vissza az élet útjára.

Görgey alakjának remek megformálásakor éppoly erősen égett a gyűlölet lángja az íróban, mint a szeretetét Kossuth megalkotásakor. Bizonyára élénken éltek emlékében azok a sorok, melyeket Kossuth »viddini levelé-ben olvasott: »En Görgeyt a porból emeltem fel, hogy magának halhatatlan dicső-

séget és a hazának szabadságot vívjon ki! S ő Magyarország gyáva hőhrává lón!«

Illyés azt is meg tudja mutatni, hogy Kossuth ellenfele nem volt jelentéktelen ember, erejét egy háta mögött álló egész párt növelte. Hadvezéri képességeit, tudományos képzettségét Kossuth is elismerte. Egyetlen jelenet keretében is meg tudjuk érteni azonban, hogy ez a képességei alapján nagyra hivatott ember hogyan válik a szabadságharc árulójává. Milyen jellemző az, ahogy a német katonai iskola neveltje a hazáról vélekedik: »Haza! Egy német költő azt mondta: Vaterland ist ein . . . a haza üres szó, de egy leégett malom, az valóság!« A tábornok előre elkészített terv alapján dolgozik a haza elárulásán. S pártja jellemző figurájának, Molnár Ferdinánd törzskari tisztnek állásfoglalása részben őt is jellemzi. (Megjegyezzük, hogy Molnár gondosabb egyénítése fokozta volna a Kossuth—Görgey összecsapás drámai feszültségét.) Kicsinyes hiúságát és karrierizmusát emeli ki az író igen jellemző részletekben is, s el tudja érni, hogy a temesvári csatavesztés után bármennyire is az ő kezében van a tényleges hatalom, őt érezzük vesztesnek, elbukottnak.

»Volt pillanat, — mondja Kossuth — az én szememben is ő volt a 'tetterő'! 'Kemény' katona volt. De csak katona volt, hazafi már nem tudott lenni. Összetévesztette seregét a nemzettel. Zsoldos! Eljátszotta jätékát, a történelem picinyre nyomja össze.« A nemzet élni akarása, szabadságvágya, harci ereje Kossuthban, a rothadó uralkodó osztály halálhangulata pedig Görgeyben testesül meg. Összecapásukban jelképesen ezek az erők szállnak szembe egymással. Mégis túlságosan hangsúlyozza az egész szerkezetben és a részletekben is az író Kossuthnak azt a patetikus, nemesi gondolkodásmódját, mely két ember harcának kimenetelétől teszi függővé az egész szabadságharc sorosát.

»Van pillanat, amikor egy nemzet jövőjét két férfi is döntően századokra, jóra vagy rosszra fordíthatja. Amikor egy nép s tán egy főldrész kormányrúdjá egy ember kezébe kerül!«

Ahogy Kossuth a tragikus események során mindjobbban közeledik a néphez, úgy lép mindjobbban előtérbe Józsa közhuszár, a dráma paraszti hőse. A parasztság legöntudatosabb rétegét képviseli, nemhiába a »Viharsarok« küldötte. Őbenne határozott tudattá formálódott mindaz, aminek megértéséig Börcsök az Ozorai példában eljutott. Erő és biztonság sugárzik minden tettéből, annak az embernek biztonsága, aki már világosan látja, hogy mirre kell sújtani. Ő sohasem vívódik, valóban úgy áll őrt Kossuth mellett, hogy érezzük: a kormányzót az egész nép féltő szeretete és gondoskodása őrzi. Mintha egy Petőfi-zsánkerp paraszti figurája eleve-

nedne meg az utójáték Józsjában. Minket is eltölt az szeretet és ragaszkodás, mely őt »Kossuth apánkhoz« fűzi, megszeretjük parasztos észjárását, kedves humorát és szinte alig várjuk a percet, melyben a két öreg felismeri egymást, mi is szeretnénk Kossuth ölelésével magunkhoz ölelni őt.

Molnár Miklós hiányolja Józsa jellemrajzában azt, hogy az író nem fejleszti tovább paraszthősét, megmutatva benne a korabeli paraszt-mozgalomnak képviselőjét. Ha így tenne az író, nem tudná megteremteni azt a meleg és közvetlen kapcsolatot, mely a két öreg között a turini jelenetben kialakult, hiszen ezt a Józst Kossuth már nem érthetné meg. Az utójáték pedig éppen azt mondja el, hogy Kossuth harca nem volt hiábavaló, hogy sohasem pártolt el a néptől és emigrációs harcait a néphe vetett rendíthetetlen hite lendítette előre. Kossuth a Fáklyaláng hőse, az ő fejlődését és harcát ábrázolja az író, helyes, ha elsősorban az ő alakjának kiemelését szolgálja a többi szereplő jellemrajzával is. Józsa továbbfejlesztésének hiányolása olyan, mintha valaki a Kossuth-szobron kifogásolná, hogy a legfontosabb mellékalak, a harcoló honvéd alakja nem magasodik Kossuth fölé.

A minisztertanács tagjait elsősorban együttesen jellemzi az író. Csak Csányi egyénítésére fordít különösebb gondot. Míg Kossuth esetében bátran alakítja a történelmi valóságot az általános érvényű igazság érdekében, a miniszterek megformálásánál nagyon is hatni látszott az a tény, hogy az aradi sorsdöntő napokban a kormány tagja, sorban magára hagyták a kormányzót. Egyesek hiányolják, hogy Illyés úgy ábrázolja a kormányt, mintha Görgeyvel együtt ők is ellenségei lennének. Más vélemény szerint pedig az Illyés ábrázolta kormány és Görgey között nincs lényegi ellentét. Nem érthetünk ezzel egyet, hiszen nem pendülhet egy híron Görgeyvel az a Szemere, aki – Józsa szerint – olyan hangon fogalmaz meg egy kiáltványt, mintha Petőfi írta volna. Nem lehet Kossuth ellensége az a Csányi, aki »otthon a maga szép udvarházában ápolhatná a fájó csontjait, a nehéz zihálását, de ő 60 éves fővel is csak vándorol velünk táborról-táborra, a jövő felé, mint valami újkori Álmos-vezér.« Utolsó szavaiban ezrek és ezrek áldozatkészségét, hazafias érzelmeit fejezi ki: »Igyekszem majd emelt fővel állni akár a vesztőhelyen. Boldog leszek, ha megoldom azt is, egyszerűen, módjával... szeretnék névtelen lenni. Csányi László! ezt a nevet senki sem fogja ismerni. Elég, ha azt tudják majd: Egy magyar ember, még egy abból a százezerből, aki megtette a dolgát.«

A magyar nyelv költői gazdagságát és szépségét Illyés ihletett művészete teljes pompájában tárja elénk. A dráma nyelvét mértéktelen archaizálás jellemzi, mely sohasem válik

az érthetőség rovására. A jellembrázolás sokoldalúságát gazdagítja a beszéd egyéni sajátosságainak kiemelése is. A nagy szónok és agitátor nyelvi teremtő erteje bontakozik ki Kossuth nyelvében. Előttünk áll az a férfi, akinek gyújtó hatású szónoklataira egy emberként mozdult meg a nemzetgyűlés, akinek harcba hívó szavaira egész falvak népe állt a szabadság zászlaja alá. És milyen jellemző a vele szembenálló Görgeyre annak rideg, szenvtelen, némettel keverő kifejezőmódja. Józsa a csongoradiak tájszólásában beszél, az egyszerű nép nyelvének gazdagságát és erejét tárja elénk. Mindezek az egyéni sajátosságok művészi egységbe olvadnak a dráma nyelvében. A cselekmény egy-egy fontos fordulóján egyszerű és rendkívül kifejező költői képek húzzák alá a mondanivalót. A sok kínálkozó példa közül csak egyet: Szemere miniszterelnök így fejezi ki a nép előretörésével megváltozott helyzetet: »Fúj a szél, a híres, a történelmi, amely ezúttal nem hozza, hanem hordja a homokot, kikoptatva az állványzatot, amelyen egy-egy ország áll.« Nem sokkal később Józsa bátor kiállításának hatására Batthyány így szólvi tovább a hasonlatot: »Ez már nem is az előttünk »állványzat«; mintha alattunk az oszlopnak faragott kö-Atlaszok kezdenének véleményt mondani. Horváth: És kiegyenesedni.«

A második felvonás drámai összecsapásának izzásig hevült szakaszában, amikor Kossuth a temesvári csatavesztés ellenére sem csügged s igyekszik Görgeyt rávenni a harc folytatására, a költő számára szűk lesz a prózai keret, szabadon lüktető jambusokban fejezi ki gondolatait.

Kossuth: Jöjj, küzdjünk tovább!

Görgey: Amikor bizonyos a pusztulás?

Kossuth: Én kétkem. De van alkotó halál is. Van vég, amely csak diadal lehet. Van pusztulás, amely eleve teremtés! Ha itt vesznénk is hősleg — épp azért válna legyőzhetetlenné, amiért nem féltetjük eddig sem életünket.

Illyés a Fáklyalánggal hatalmas lépést tett előre a magyar dráma fejlődésének útján. Ismeretes, hogy a megjelenés óta több helyen javította, át dolgozta a drámát. Gellért Endre, a dráma rendezője tanulságos cikkben számol be a Csillag hasábjain arról, hogy az író felhasználva az előadások tanulságait és a közönség kritikáját, megjavította például az első változatban kétségtelenül gyengén induló első felvonást.

Illyés Gyulára jellemző ez az állandó, szorgalmas továbbfejlesztés, ez az állandó harc a jobbért, szebbért, művészibbért. Ezt tudva, remélhetjük, hogy az Ozorai példát és a

Fáklyalángot követni fogja az a szabadságharcossal foglalkozó dráma, amelynek hőse költői eszményképe, Petőfi lesz, s amely még

teljesebben fogja megmutatni a szabadságért harcoló nép erejét és hősiességét.

Barta András

KARDOS LAJOS: LÉLEKTAN ÉS IRODALOMTANÍTÁS

Lélektan a tanítóképző 2. oszt. számára. Tankönyvkiadó, Bp. 1953.

A XX. század első felében hallatlan gyorsasággal keletkeztek a legtarkább lélektani irányzatok (az introspekciós szemlélet, az alaklélektan, a freudizmus, különböző karakterológiák, stb.) Ezek a lényegükben reakciós pszichológiai elméletek a burzsoázia kimeríthetetlen ideológiai fegyvertárát alkotják, s az ellenük való tudományos harc sokkal égetőbb fontosságú, mint ahogy ezt az ebben a tárgykörben megjelent, illetőleg hiányzó munkák aránya, illetőleg aránytalansága mutatja. Éppen az elmúlt évtizedek irodalmából tűnik ki, hogy ezeknek az elméleteknek a vonzása alól sokszor olyan elmék sem tudták teljesen kivonni magukat, akik egyébként halhatatlan műveket alkottak. Thomas Mann például, éppen a hitleri fasizmus tombolása idején, a freudizmust mint olyan erőt üdvözölte, melynek segítségével megismerhető a tudatalatti sötét birodalma, s e megismerés annak fékentartását s ily módon az új humanizmus izmosodását szolgálja. Ismeretes a freudizmus káros hatása József Attila késői verseire is. A példákat hosszasan lehetne sorolni.

Rendkívül fontos a tudományos alapon álló lélektan elsajátítása a dialektikus materializmus világnézetének kialakítása szempontjából. A »pszichologizmus« szó fölényes gesztussal kísért hangoztatása, amennyiben az irodalmi alkotás területén, vagy egyebütt lélektani probléma merül fel, nem az erő, hanem a gyengeség jele, végeredményben visszavonulás, melynek az erő látszatát akarjuk adni. A pszichológia fontossága az irodalomtanításban és az irodalmi alkotás folyamatában mindenki által elismert tény, ennek gyakorlati következményei azonban már korántsem olyan magától értetődőek, mint ahogy ez ebből az egyszerű felismerésből következnek.

Kardos Lajos könyve hiánytpótló mű. Az idegrendszer anatómiájának és élettanának vázlatos ismertetésével kezdődik, így adva meg a tárgyalt tudatjelenségek megértéséhez szükséges fiziológiai alapot. Az egész mű gerincét Pavlov tanításai alkotják. Ezzel a kitűnően megírt tankönyvvel kapcsolatban nem elegendő azonban csupán azt

kiemelni, hogy a feltételes és feltétlen reflexekről, a serkentő és gátló hatásokról, az első és a második jelzőrendszerről szóló pavlovi tanítások érvényesülnek. Külön kell hangsúlyozni azt, hogy a tankönyv fokról-fokra haladó logikus felépítésében ezek a problémák a tanulók számára könnyen érthetőek s ugyanakkor a tankönyv változatlanul magas színvonalú. Kardos Lajos könyve hasznos és érdekes (e kettő nem feltétlenül jár együtt) a szaktanár számára, a bőven alkalmazott irodalmi példák révén rendkívül gondolatébresztő az irodalom tanára számára is. Ezek a változatos irodalmi utalások a klasszikus orosz és a magyar irodalom területéről sok esetben közvetlenül járulhatnak hozzá a műelemzések sikeréhez. Például: az emlékképek élénkségével és szemléletességével kapcsolatos Goncsarov-idezet; egy részlet Arany Toldijából, mely az érzelmek testi kifejeződését illusztrálja, ahogy azt a realista művész megfigyeli és felhasználja; az érzelmi irányulások eszmei alapját megvilágító ismert Petőfi-vers, mely Vörösmartyhoz szól, stb. Bár a tankönyv szakjellegű középiskolák — tanítóképzők — használatára készült, egyes fejezeteinek irodalmi vonatkozásai az egyetemi irodalom-oktatásban is felhasználhatók. (Pld. szeminaryumi munkában, műelemzésekkel kapcsolatban.)

Az irodalmi alkotó munka és maga a mű számos ponton vet fel lélektani kérdéseket. Az alkotási folyamat és az adott mű helyes megértése szempontjából különösen fontosak az olyan jellegű problémák, mint az alkotó képzelet szerepe a művészetben, az érzelmi hitelessége a lírai, drámai és epikus alkotásban, az alkotó tevékenység lélektani pontosságú ábrázolása az emberi munka leírásában, a jellem kérdése. Hogy ezek a problémák mennyire fontosak az irodalomtanításban, azt megvilágítja a szovjet középiskolák gyakorlata (ami persze nem jelent felmentést a főiskolák számára sem).

»A pszichológia tudományára az irodalomtanárnak nemcsak azért van szüksége, hogy a tanulók rendszeres tanulmányozását helyesen végezhesse. Azért is szüksége van rá,